

TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002

TUDOMÁNY ÉS TÁRSADALOM A KOMMUNIKÁCIÓS FOLYAMATOK TÜKRÉBEN

Oktatási segédanyag

Az oktatási segédanyag a TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú, „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című pályázat keretében készült.

*The project was partially funded by „TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002–
„Establishing higher education service satisfying the needs of knowledge industry in the Southern Great Plain region”
is supported by the European Union and co-financed by the European Social Fund.*

Készítette:

*dr. Tóth Benedek egyetemi adjunktus, SZTE BTK
Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék*

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.palyazat.gov.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Tartalom

Bevezetés

**A tudomány médiuma: a tudományos igazság mint szimbolikusan
általánosított kommunikációs médium**

A (társadalmi) kommunikáció

Szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok

(A tudományos) igazság

**A tudomány társadalmi kommunikációs beágyazottsága: tudomány, kultúra
és tömegmédia összefüggései**

Konklúzió

Bevezetés

Jelen oktatási segédanyag a TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosító számú projekt keretei között elkészült **A tudomány, mint funkcionálisan elkülönült társadalmi alrendszer / a tudomány rendszerelméleti megközelítése** című anyag szerves folytatásaként és kiegészítéseként az ott kifejtett megközelítést gondolja tovább és gazdagítja újabb szempontokkal.

A hivatkozott segédanyag részletesen kifejti és bemutatja a tudomány rendszerelméleti megközelítésének szükséges alafogalmait, majd ebben az elméleti keretben írja le a tudományt funkcionálisan elkülönült társadalmi alrendszerként.

Az alábbiakban a tudomány társadalmi kommunikációs alapjait és összefüggésrendszerét tárjuk föl.

A tudomány médiuma: a tudományos igazság mint szimbolikusan általánosított kommunikációs médium

Az előző anyagban már utaltunk rá, hogy a tudomány érvényes kijelentései a rendszerelméleti megközelítés szerint az „igazság” szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumában jelennek meg. A rendszerelméletben a szimbolikusan általánosított kommunikációs médium kifejezés a szociálisan birtokolt értelem elrendezettségének bizonyos mintázataira utal. A terminus részletes bemutatása az alábbiakban azt a célt szolgálja, hogy a tudomány alapvető társadalmi kommunikációs összefüggésrendszerét megvilágítsa.

A (társadalmi) kommunikáció

A szociális rendszerek kommunikációs rendszerek, melyek az értelem átfogó médiumában végzik műveleteiket. A kommunikációs rendszerek tehát értelemrendszerek, akárcsak a tudat rendszere. Közös bennük az értelemfeldolgozás mint alapvető művelet, különbözik ugyanakkor az értelemfeldolgozó műveletek módja. A tudat gondolkodik, a kommunikáció kommunikál. A két rendszerfajta egymáshoz való viszonya *mellérendelő*, egymást kölcsönösen feltételező viszony. Egyik sem élvez primátust a másikkal szemben, és egyik sem képes magába foglalni a másikat (vagyis egyik sem képes műveleteket végezni a másikkban). Képesek ugyanakkor egymást megfigyelni, sőt, ezek a megfigyelések mindkét rendszer önkonstrukciója szempontjából, értelem ugyanis csak a két rendszerfajta közös teljesítményeként tud képződni.

Kapcsolatuk egymás folytonosan szükséges környezeteként írható le: egymást folyamatosan és szükségszerűen irritálják. Ezt a viszonyt strukturális kapcsolódásnak nevezzük. A kommunikációs és szociális rendszerek tehát minden esetben strukturális kapcsolódásban állnak, hiszen tudatrendszer nélkül lehetetlen lenne a kommunikáció folytatása, kommunikáció nélkül pedig a tudat önreflexiója. Kapcsolódásukat az jellemzi, hogy a tudatrendszer (és csak az, fizikai, kémiai vagy neurifiziológiai jelenségek nem) a kommunikációt irritálni, azaz az észlelés tudatrendszeren keresztül történő közvetítésével zavarni tudja. (Ennek egyik következménye az, hogy egy környezetbeli jelenség a kommunikációt csak a pszichikus és a szociális rendszer szelektivitásának kettős szűrőjén keresztül tudja irritálni.) A kommunikációs rendszer így „látja” a környezetét; így tesz szert a rá irányuló referenciákra.

A strukturális kapcsolódás soha nem vezet a két rendszer fúziójához, de még csak stabil koordinációjához sem, hiszen az így létrejövő kapcsolat kizárólag eseményeken, és semmi másra nem alapul, ezek pedig mihelyt létrejönnek, el is tűnnek: nincsen tehát közös eleme a két rendszernek, melyek csak a struktúra, és nem az önreprodukció szintjén „találkoznak”. Így kapcsolódik tehát egymáshoz az észleléseket tartalmazó pszichikus rendszer, és az azokat „meglátja”, és rendszerbe integrálni képes kommunikációs rendszer.

A kommunikáció maga a szociális rendszerek sajátos értelemfeldolgozó műveleti módjaként írható le. Nem információátvitel egy operacionálisan zárt élőlénytől vagy tudatrendszerből egy másikba; a kommunikálandó információ nem „átmegy”, hanem közlődik az egyik, illetve képződik a másik oldalon. A kommunikáció maga autopoietikus rendszert képez, azaz az egyes kommunikációk előre-hátra további kommunikációkba kapaszkodnak saját rekurzióikkal, és a rendszer így, önmaga által produkált kommunikációk hálójában hozza létre saját rendszerének operatív elemeit: az újabb kommunikációkat. Látható, hogy a kommunikáció, bár feltételezi azt, semmiképpen sem számítható a tudathoz: sokkal inkább saját rendszeréből fakadó realitás (KG 20.). Saját autopoiezisének organizációs formájában tekintve a kommunikációt, látható, hogy észleléseket sem közvetlenül felvenni, sem produkálni nem képes; csak beszélni tud azokról: az észlelések (és az egész pszichikus világ) megjelölhetőek, de műveletileg hozzáférhetetlenek a kommunikáció számára, mint környezetének elemei.

A kommunikáció mint művelet három szelekció szintézise. Ezek: közlés, információ, megértés¹. A szelekciók a következőképpen értendők: az a tény, hogy A valamit mond (közöl), az ő szelekciója abban az értelemben, hogy ő viseli megszólalása felelősségét, illetve hogy valamilyen okból beszél, ami hozzárendelhető (mármint A-hoz; pl. mert kérdést intéztek

---

¹ a három szelekcióval kapcsolatos fejtegetésekhez vö. KG 23., GLU 89-91.

hozzá). Ez az ő konkrét kommunikációs helyzetben kiválasztott, aktualizált intenciója. Az információ fogalmát fentebb bőven kifejtettük; itt csak annyira szeretnék visszautalni, hogy ez abban az értelemben szelekció (az értelem aktualizálása), hogy különbséget tesz a világban aközött, ami kimondatott (aktuális), és aközött, ami ezáltal kizáródott (potenciális). Fontos hangsúlyozni: a rendszer ezáltal „látja” környezetét; vagyis az információ mindig más rendszerre (vagy akár ’a világra’) referál, tehát „ami kimondatott”, aszerint látja a rendszer a környezetét. A megértés pedig azért szelekció, mert differenciát aktualizál a közlés és az információ között, és ugyenezen differencia más aktualizálási lehetőségeit kizárja. A megértés az intencionalitás, a ’megszólítotttság’ felismerése, annak tudatosítása, hogy lehetőségünk van – vagy éppen fel vagyunk szólítva – a kommunikációs helyzet működtetésére reakciónk által. Foersterrel szólva, a táncra való felkérés felismerése és (szerencsés esetben) elfogadása. A megértés differenciaképzésének alapja, hogy a közlést mint a közlő rendszer szempontjából felfogott önreferenciát, az információt pedig mint kifelé irányuló referenciát különíti el.

A szintézis, azaz tulajdonképpen a megértés² maga az értelemtelen működő autopoietikus rendszerek szükséges önreferenciáját jeleníti meg: lehetővé teszi a kommunikáció számára az önmegfigyelést, azaz annak a meghatározását, hogy ki közölt, és mit közölt. A megértés így válik előfeltételévé további kommunikációknak; a folyamatosan képződő és eltűnő kommunikációk rekurzív hálózata biztosítja a kommunikációs rendszer autopoiezisét, és definiálja egységét.

A különböző kommunikációs rendszerek (interakciók, organizációk, társadalmak) strukturálisan, vagyis műveletvégzéseik módját, és alapvető médiumát, az értelmet tekintve azonosak. Különbség mindössze abban van, hogy a kommunikáció folyamatos fenntartásának (pontosabban a megértések lehetőségének fenntartásának) milyen feltételei alakulnak ki abban a tekintetben, hogy ezek mennyire teszik lehetővé kontextuális, idő- és térbeli határok áthidalását, valamint mennyiben képesek a kommunikációk sikerességét, vagyis folytathatóságát garantálni, mennyiben képesek más, a kommunikációkra épülő kommunikációk rekurzív hálózatainak általános mintázatait kialakítani. A szociális rendszerek a lehetséges értelemképzések módjaiban különböznek egymástól: abban a módban, ahogy az értelem átfogó médiumát specifikálják a maguk számára. Valójában az értelem médiumában történő műveletvégzések absztrakciójáról van szó, az értelemteremtés- és -használatának bizonyos módjainak általánosításáról és lehetőség szerint stabil fenntartásáról.

---

² a megértés természetesen nem pszichikai értelemben, hanem mint egy szociális rendszer reprodukciója értendő.

Ezen a módon jönnek létre a kommunikáció konkrét (adott esetben intézményesen is megragadható) működési és használati szabályai: az (átfogó értelemhez képest konkrétabb) médiumai.

Az interakciók, mint kommunikációs rendszerek meglehetősen esetlegesek. Addig állnak fenn, míg a kommunikáló felek egymás számára a folyamatos elérhetőség állapotában vannak, létrejöttük és sikerességük (a megértések egymásra következése) mindig konkrét, nagyrészt a kommunikáló felek által meghatározott kontextusban definiálható. Ezek a kontextusok ugyanakkor az értelemnek már elrendezettként, adottként vett mintáiban tudnak létrejönni. Az interakciókat a szocialitás teszi lehetővé, mely potencialitásként (az értelem utalás-horizontjaként) a kommunikáló felek számára rendelkezésre áll.

Luhmann médiumelméletének alapkérdése arra vonatkozik, hogy maga ez a szocialitás hogyan jön létre, hogyan válik elérhetővé és átélhetővé a (hétköznapi) valóság, mely valójában mindig az adott társadalom valósága.

Az interakciók létrejöttének és sikerességének esetlegességét (és egyedi kontextusoktól való függését) alapvetően két különböző médiumtípus³ hivatott felszámolni, melyek ugyanakkor szoros összefüggésben is állnak egymással. *Terjesztőmédiumokról* beszélhetünk a kontextus kiszélesítésének és absztrahálásának értelmében. Ezek a médiumok a kommunikáció lehetséges befogadói körének meghatározását és kiszélesítését végzik el, megjelölve a társadalmi redundancia hatókörét⁴. Amilyen mértékben elterjed ugyanis egy információ, annyiban redundanciává is válik (a már ismert információ elveszíti információs értékét: „tudottá” válik, nem alkalmazható újra komplexitáscsökkentő szelekcióként). A redundanciaképződésnek annyiban van jelentősége, amennyiben az a szociális összetartozás megerősítését szolgálja, olyan tudás, mely tudottként, a továbbiak számára hivatkozási / kiindulási alapként jöhet szóba. Az interakciók esetében az információ terjesztése jelenlévő felek között történik, az információ/redundancia megkülönböztetés a kommunikáló felek számára kontrollálhatóként adott. A terjesztőmédiumok (írás/nyomtatás, elektronikus tömegmédiumok) anonimizálják a redundanciát. Működésük következményeként egy annyira kiszélesített kontextus képződik, melyben többé nem tudható, hogy adott (média)szöveget ki olvasott/látott/halott, ezért minden megjelenő, hozzáférhető szöveg potenciálisan ismertként

---

³ Most és a továbbiakban tartsuk szem előtt, hogy ezek a médiumtípusok mindig az értelem médiumán *belül*, nem annak ekvivalenseként, hanem sokkal inkább specifikációként vannak elgondolva.

⁴ Vö. Luhmann 1998:202.

tételeződik. Ez a tömegmédiomok rendszere számára a folyamatos információtermelés, az újdonság folyamatos produkciójának funkcióját írja elő; éppen ezért válik a rendszer működésének alapjává a *hírek* termelése és megjelenítése.

A terjesztőmédiomok meghatározásának alapvető szempontja tehát (hagyományos kommunikációelméleti terminussal élve) a *közvetítés* általánosítása és intézményesítése, a közvetítése abban az értelemben, hogy az információk elérhetősége strukturálisan megszervezett, általánosított (és éppen ezért stabil) kontextusokban adott. A terjesztőmédiomok fogalmából kiindulva írhatóak le a társadalom kommunikációs szerkezetének technikailag definiált és intézményesített formái, vagyis a hagyományos értelemben vett „tömegkommunikáció” médiomai. Ezekre a dolgozat későbbi pontján, néhány szükséges elméleti belátást követően az alapos elemzés igényével fogunk visszatérni. Hogy ezt megteheszük azonban, a következő lépésben tovább kell redukálnunk a gondolatmenetünkhöz kapcsolható teoretikus komplexitást, meg kell határoznunk a médiomoknak egy másik, az értelem általános fogalmához közelebb álló, absztraktabb típusát. A terjesztőmédiomok mellett (vagy pontosabban: azok háttérében) az értelem-kontextusok stabilizálását és általánosítását végzik ugyanis az úgynevezett *siker-médiomok*. A ’siker’ kifejezés ebben az összefüggésben a kommunikáció sikerére utal, mely az értelem-használatban jelen lévő nagyfokú komplexitás és kontingencia miatt koránt sem magától értetődő, sőt, valójában meglehetősen valószínűtlen. Valószínűtlen, hogy a megszólított felismeri megszólítotttsága tényét, vagyis elvégzi az információ/közlés megkülönböztetést, és még ennél is valószínűtlenebb, hogy megértése nem félreértés lesz, vagyis valóban azt a közlés/információ megkülönböztetést végzi el, melyet a kommunikáció kezdeményezője intencionált. A siker-médiomok ezeket a valószínűtlenségeket transzformálják valószínűséggé. Teljesítményük abban áll, hogy stabilizálják és összehangolják a szociális rendszert alkotó kommunikációkat olyan módon, hogy azok az elfogadás/elutasítás művelete alapján egymásba kapcsolódva rekurzív folyamatokká állhassanak össze, garantálva ezzel a szociális rendszerek autopoiesisét. Az értelem-használat általánosított mintázatai jönnek így létre, olyan értelem-kontextusok, melyekben az egyes kommunikációk motivációvá tudnak válni további kommunikációk számára. A médiomok ebben a tekintetben nem a hagyományos értelemben elgondolt tömegkommunikációs technológiák és intézményrendszerek összességéként ragadhatóak meg, hanem a társadalmi szintű értelemhasználat mintázataiként. Ezeket a médiomokat összefoglalóan *szimbolikusan általánosított kommunikációs médiomoknak* nevezzük.

Szimbolikusan általánosított kommunikációs médiomok

Hogy a funkcionálisan differenciálódott alrendszerek formájában elgondolt társadalom rendjét, közös értelem-platformjait *ne* normatív feltételekre (természetjog, társadalmi szerződés, konszenzusképes morál stb.) hivatkozva lehessen leírni⁵, hanem kizárólag a rendszereken belül megragadható értelem-műveletek formájában, valamint hogy a társadalom „rendjének”, „struktúrájának” megszilárdítását *dinamikus* formában lehessen meghatározni (azaz nem mint bizonyos állapotok fenntartását, hanem mint problémamegoldások könnyű újratermelhetőségét⁶), Luhmann elkülöníti az értelem-műveletek egy sajátos csoportját, melyeket elsősorban szimbolikus és általánosított mivoltuk (valamint az ezeket kifejező sajátos kódjaik) jellemeznek.

Történetileg az írás mint terjesztőmédiium meghatározóvá válása jelenti a probléma kiindulópontját Luhmann számára, mivel az írással a korábbinál nagyságrendekkel több információ tud megjelenni, ez pedig nagyobb komplexitást és kontingenciát, vagyis a kommunikációk kevésbé valószínű akceptálását, végső soron az értelem-hozzárendelésének valószínűtlenségének növekedését jelenti⁷. Erre adott válaszként jön létre az akceptált értelem „pozitív szemantikája“ az újrafelhasználás és az absztrakció folyamataiban. Ezen folyamatok rezultátumai a szimbolikus általánosított kommunikációs médiumok, melyek természetesen nem egyszerre és egymáshoz kapcsolódva, nem egyformán intézményesítve jönnek létre, szerkezetüket és működésüket tekintve mégis alapvetően hasonlóak: a (tudományos) *igazság*, a *hatalom*, a *művészet*, a *szerelem* és a *pénz*. (Gyakorlatilag a korábban a szerepüket betöltő morál funkcionális ekvivalensei.)

Ezek a médiumok teszik aztán lehetővé a társadalom differenciálódását⁸ és a objektív, adottként megtapasztalt (hétköznapi) valóságként megélhető értelem-horizontjainak felépítését.

A szimbolikus általánosított kommunikációs médiumok bizonyos kommunikációkat elfogadási esélyekkel ruháznak fel; olyan szelekciókat koordinálnak, melyek nem feltétlenül kapcsolódnának össze maguktól. Úgynevezett szoros kapcsolásokat⁹ létesítenek a különböző médiumokra jellemző formákban, azaz például elméletekként az igazság, törvényekként a

---

⁵ Vö.: Luhmann 1998:316.

⁶ Vö: Niklas Luhmann: Bevezetés a szimbolikus általánosított kommunikációs médiumok elméletéhez. In: Némedi Dénes: Válogatás Niklas Luhmann írásaiból. .... (A továbbiakban: Luhmann 1987b) itt: 108.

⁷ Vö: Luhmann 1998:317.

⁸ Szemben a parsonsi felfogással, ahol a médium-problémák a társadalom differenciálódásából következnek. Vö. Luhmann 1987b:108.

⁹ A szoros kapcsolat a mediális szubsztrátum elemeinek laza kapcsolásával szemben értelmezett fogalom, mely az elemeknek a formák formáiban jellemző kapcsolódásait írja le.

hatalom, vagy árakként a pénz médiumában (a médiumok tételes ismertetésére később térünk vissza).

A szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok formáinak és működésének elemzésébe ezen a ponton érdemes bevonni a nyelvvel való kapcsolatuk kérdését. A médiumok ugyanis a szociális (kommunikációs) rendszerekhez kötődnek, ezért az értelemmel kapcsolatos teljesítményeik a szociális rendszerek értelemtermelésének alapvető médium-területéhez, a nyelvhez kapcsolódnak¹⁰.

Mindezzel összefüggésben véleményem szerint két állítást tehetünk:

(1.) a szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok a (nyelvi) jelek jelölt/jelölő megkülönböztetésének egységét viszik át a megértés/akceptálás megkülönböztetésének szintjére;

(2.) a maguk médiumspecifikus módján megismétlik a nyelv igen/nem kódolásban kifejeződő tagadásstruktúráját.

Az első állítás értelmezése a *jel* fogalmának bevezetését teszi szükségessé. A nyelvi jelek Luhmann szerint ismételterő műveletek struktúráiként írhatóak le, melyek sajátossága jel és jelölt megkülönböztetésének izolálása¹¹. A nyelvi jelek nem igényelnek kontaktust a külvilággal, mert az értelmet használó rendszer műveletei, így (mint minden művelet) a rendszerhez kötődnek. Éppen olyan módon, ahogyan az információ fogalmánál is láttuk, nem a világban vannak, *nem* a világ tényállásainak modellszerű reprezentációját szolgálják a rendszeren (a nyelv rendszerén) belül, hanem bizonyos, hangzás és értelem megkülönböztetésének egységében megragadott nyelvi formák, melyek állandósulnak, vagyis formaként izolálódnak: elszakadnak a felhasználási kontextusoktól, ezáltal stabillá válnak. A jelölő tehát nem *mutat* a jelöltre, hanem helyettesíti, megjeleníti azt¹². A nyelvi jelek ezért *szimbólumok*: összekötnek egymással két, szervesen nem összetartozó oldalt, jelölt és jelölő (nem organikus, nem önmagából következő) egységét állítják. Jelölő és jelölt megkülönböztetése a nyelv rendszerében (a rendszer/környezet megkülönböztetés jelölt

---

¹⁰ Nyelv nélküli kommunikáció természetesen feltételezhető a luhmanni gondolatrendszerben, de csak és kizárólag a nyelvhez *képest*, azaz a nyelv után. (Vö. Detlef Horster: Niklas Luhmann. C.H. Beck, München, 1997. [a továbbiakban: Horster 1997] itt:130-131. A nyelv mint az értelemtermelés alapvető szociális médiumának felfogása közel áll a Peter Berger és Thomas Luckmann által valott fenomenológiai kiindulópontú elemzéseiben foglaltakhoz is, melyek során leszögezik, hogy a társadalmi konstrukcióként létrejövő valóságot a nyelv helyezi interszjektíven elérhető alapokra. Vö.: Peter Berger – Thomas Luckmann: A valóság társadalmi felépítése. Józsefvég, Budapest, 1998. [A továbbiakban: Berger – Luckmann 1998.] itt: ... Valamint közel áll minden konstruktivista alapú kommunikáció- és médiaelmélethez. Itt csak utalásként tudjuk megfogalmazni, hogy ezen felfogások eredete leginkább Husserl fenomenológiájában és Wittgenstein késői nyelv-felfogásában jelölhető meg.

¹¹ Vö. Hortser 1997:130-131.

¹² Vö. Luhmann 1998:318-319.

oldalán) jön létre. A jelek az értelemben történő formaképzés, vagyis az aktualizálás állandósuló mintáiként generalizálódnak. A nyelvi jelek a kommunikáció médiumszubsztrátumát alkotják: szavak lazán kapcsolódó horizontjában válik lehetségessé a formák, azaz mondatok aktuálisként történő megjelölése. Ilyen értelemben a nyelvi jelek a kommunikáció *megértésének* (információ és közlés elkülönítésének, az intenció tételezhetőségének) valószínűtlenségét csökkentik, amennyiben az elérhető értelem komplexitását generalizált minták készletének felkínálásával csökkentik. Hasonló generalizált mintákat kínálnak a komplexitáscsökkentés tekintetében a szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok, csak éppen a kommunikációs valószínűtlenségének egy másik szintjén. Ezek ugyanis (mint említettem) bizonyos kommunikációk akceptálásának mintáit írják elő. Amennyiben például bizonyos kommunikációt a hatalom médiumában értünk meg, tudjuk, hogy reakcióinkhoz csökkentett komplexitású reakció-horizont rendelhető, vagyis a kommunikáció akceptálásának valószínűsége növekszik. A minket megbírságoló rendőrrel szemben nem igazán merül fel alternatívaként, hogy inkább nem fizetünk. Ebben az értelemben a hangsúly a jelölő/jelölt értelemteli egysége helyett a kommunikáció/elfogadás értelemteli egységére kerül. Nem a megértés, hanem a megértett kommunikációhoz kapcsolódó (később kifejtendő) átélés és cselekvés szabályozásáról van már szó. Ezeket a szabályozási mintákat a jel fogalmához hasonlóan a rendszeren belülről kell feltárnunk, nem kívülről importált, szubsztanciálisan meghatározott módon¹³ (ez az értelem bevezetett fogalmának is ellentmondana). A kommunikáció/akceptálás egységének mindkét elemét a rendszeren belül kell tudnunk meghatározni.

„A „szimbólum, szimbolikus” fogalma, különösen a 19. század közepe óta nagyon általános és diffúz értelemben használatos, sokszor csaknem a „jel” fogalmával azonosként. [...] Hogy precízebb értelmét megragadhassuk, arra az esetre kell szűkítenünk, mikor a jel saját funkcióját is megjelöli, azaz reflexívvé válik. Saját funkcióját, ami azt jelenti, hogy a jelölt és jelölő egységének kifejezését. A szimbolizálással tehát az kerül kifejezésre (és válik ezáltal kommunikatív módon megragadhatóvá), hogy a differenciában egység van, és hogy a megosztott összetartozik, tehát hogy a jelölőt a jelölt *helyett* (és nem a jelöltre való rámutatásként) használhatjuk [...]. A szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok fogalmának ontextusában ezért a „szimbolikus” (mint Parsonsnál) úgy van elgondolva, hogy

---

¹³ Vö.Luhmann 1998:333.

ezek a médiumok áthidalnak egy differenciát és a kommunikációt elfogadási esélyekkel látják el.”¹⁴

Eddigi gondolatmenetünk alapján megállapíthatjuk, hogy a szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumokat úgy kell felfognunk, melyek az értelem médiumának komplexitását redukáló *nyelv* médiumának komplexitását redukálják, sajátos mintaképzéseikben a nyelv generalizáló működését felhasználva: éppen úgy szimbolikusak és generalizáltak, ahogyan a nyelvi jelek.

Második kijelentésünk a nyelv kódstruktúrájára vonatkozott. Azt állítottuk, hogy a jelképzés egy más szinten történő megismétlése mellett ezek a médiumok a nyelv kódstruktúráját is megismétlik a maguk specifikus területein. A nyelv alapvető kódja az értelemképzésnek a generalizálás melletti másik alpműveletével, a tagadással áll összefüggésben. A nyelv az *igen/nem kódja* által tagad. Ennek a diszjunkciónak a bevezetése *mindenkorra* megduplázza a kommunikációs lehetőségeket, *mindenkorra* jelenlévővé teszi a tévedést, mint utalástöbbletet. Ezzel garantálja a nyelvhasználat az értelem alapfunkcióját, azaz az önmagán túlmutatást¹⁵. A nyelv saját egységét ebben az igen/nem kódban leli fel, mely *nem* preferenciakód, vagyis az állítások és a tagadások egyaránt a (nyelvi) műveletvégzés jelölt oldalához kötődnek, ezáltal a kommunikáció lehetőségei nem feleződnek, hanem megduplázódnak. Ha ezt elfogadjuk, beláthatjuk azt is, hogy a nyelvből magából nem vezethető le semmiféle ideál-norma, bármely olyan kommunikáció-immanens cél, mely előírná az egyetértés keresését¹⁶. A morált például adaptálni kell, és mint a kommunikációk vezérlő „programja”, a szocialitás garanciája, le is válhat a nyelvről. Luhmann szerint ez a leválás meg is történik, és éppen a morál funkcionális ekvivalenseiként jönnek létre a szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok, mint a nyelvre ráépülő új médiumok, melyek működésükben a nyelv diszjunktív igen/nem kódját alkalmazzák immár szűkített értelem-területeken (a művészet, a hatalom stb. területein) preferenciakódként, vagyis megjelölve azokat a kommunikációkat (nem a kommunikációk tartalmát vagy jelentését, hanem magukat a kommunikációkat), melyek a médium jelölt oldalán, további kommunikációk számára felkínáltan jelennek meg. (A művészet minden kommunikációt képes művészetként/nem művészetként megjelölni, a hatalom és a többi médium szintúgy). Ezek a médiumok a szocialitás struktúráit hozzák létre egy olyan helyzetben,

---

¹⁴ Luhmann 1998: 318-319.

¹⁵ Vö. Horster 1997:132. ill. Luhmann 1987b:97.

¹⁶ Vö. Hortser 1997:132.

amikor az interakciók egyre jobban elválnak az egyéb szociális rendszerektől, megnő a nem-interakciós kontextusok gyakorisága és jelentősége. A társadalomnak anonim kommunikációs szituációkra kell átállni úgy, hogy értelem-egységét továbbra is garantálni tudja, és kezelni legyen képes a kommunikációk kontingenciáját¹⁷. Ez Luhmann szerint a nyelv másodlagos kódolását, újabb kettőzését jelentő írás elterjedésével kezdődik el, a könyvnyomtatással, az újságok és az elektronikus médiumok megjelenésével totalizálódik¹⁸:

„A szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok elsősorban nem az elvárásokat biztosítják a csalódásokkal szemben (mint a jog mindenek előtt). Ezek önálló médiumok direkt vonatkozással a kommunikáció valószínűtlenségének problémájára. Mindazonáltal előfeltételezik a nyelv igen/nem kódolását, és átveszik azt a funkciót, mely a kommunikációkat elfogadhatóvá teszi olyan esetekben, melyekben egyébként az elutasítás valószínű. Csak akkor jönnek létre, mikor az írás által a kommunikált értelem-vonatkozások elutasítása még valószínűbbé válik. Arra a problémára reagálnak, hogy több információ normális esetben kevesebb akceptálást jelent.”¹⁹

Anonim kommunikációs szituációkban vezérlik tehát a kommunikációkat a médiumok bináris kódjai, melyek a médiumok *önkonstruált kettősségét* hozzák létre, vagyis a saját szempontjukból tekintett jelölt/jelöletlen megkülönböztetést. A binarizálódás a kommunikáló rendszerek számára a kommunikációban felkínált szelekció hozzárendelésének két formáját teszi lehetővé: a (saját szempontjából tekintett) *belső hozzárendelést*, mely a megértés közlés-oldalát jelöli meg. Ebben az esetben a kommunikációt megértő rendszer a kommunikációt úgy akceptálja, hogy saját magára vonatkoztatja, ezért *cselekvéssel*, saját állapota megváltoztatásával reagál. A *külső hozzárendelés* a megértés információ-oldalát jelöli meg, a szelekciót a környezethez rendeli. A kommunikációt megértő rendszer úgy akceptál, hogy a kommunikációt a világra vonatkoztatja, reakciója ezért *átélés*²⁰. Amit végsősoron a szimbolikusan általánosított kommunikációk megoldanak, az ezen szelekciók összekapcsolása, azaz átélések és cselekvések akceptálási mintáinak kialakítása. Luhmann a következő táblázatban foglalja össze a kapcsolódások lehetséges fajtáit²¹:

---

¹⁷ Vö. Luhmann 1987b:98.

¹⁸ Az itt felmerülő kérdések a luhmanni evolúcióelmélet területét érintik, melyet jelen dolgozat nem tekint tárgynak a taglalása folytán fellépő, rendelkezésünkre álló keretek között nem kezelhető komplexitásnövekedés miatt.

¹⁹ Luhmann 1998:316.

²⁰ A cselekvés és átélés fogalmához vö. Luhmann 1998:335.

²¹ Vö. Luhmann 1987b:101.

	Ego átélése	Ego cselekvése
Alter átélése	E átélését A átélése vezérli: <i>igazság</i>	E cselekvését A átélése vezérli: <i>szereket</i>
Alter cselekvése	E átélését A cselekvése vezérli: <i>pénz, művészet</i>	E cselekvését A cselekvése vezérli: <i>hatalom, jog</i>

(A tudományos) igazság

Az igazság médiumának alapvető területe az új, ismeretlen tudás bevezetése, illetve az ismert tudás kritikája, elvetése: Alter világra vonatkozó szelekciója Ego világra vonatkozó szelekciójának kiindulópontjává válik. A külső szelekciók általánosítását végző médiumban a „tudás” igazságtartalma úgy szerveződik meg, hogy egyetlen résztvevő érdeklődésére vagy akaratára sem vezethető vissza, a cselekvések kiküszöbölődnek, mert az „igazságot” (vagyis a preferenciakód pozitív értékét) viselő kommunikációk elméleti általánosítások és módszertani előírások programjai szerint futnak le. Az igazság pozitív kódértékével ellátott kommunikációk a világra vonatkozó, ellenőrizhető tudásként jelennek meg. (Az igazság médiuma később rendszerszerűen a tudomány alrendszerében szerveződik meg.²²) Az igazság médiuma úgy működik, hogy a kommunikációknak kizárólag az információs aspektusát, tehát a világra vonatkozó referenciáját szervezi meg, vagyis a közlők önreferenciáját (magát a közlést) zárójelbe teszi: az igazság a világkonstrukció médiuma²³. Az igazságtartalom így nem vezethető vissza egyetlen résztvevő érdeklődésére vagy akaratára sem, vagyis az információk szelekciója nem rendelhető a kommunikáció résztvevőihöz, hanem külső szelekcióként jelenik meg. Az igazság médiuma mindezt úgy tudja megvalósítani, hogy láthatóvá teszi a megfigyelések második rendjét (melyről Foerster kapcsán kimerítően értekeztünk). A második rend a médiumra (az igazságra) való reflektálás tudományos módszerek és elméletek formájában történő respecifikációjaként válik folyamatosan elérhetővé; ezek minden egyes „igaz” kijelentést annak a módnak a megadásával egészítik ki, hogy *hogyan* lehet megbízhatóan kijelenteni, hogy valami igaz vagy nem. Az igaz kijelentés tehát a médiumra vonatkozóan modalizálódik: igaz, azaz bizonyítható.

²² A tudomány és az igazság problémáira a dolgozat későbbi pontjain többször visszatérünk.

²³ Vö. Luhmann 1998: 339-340.

A tudomány társadalmi kommunikációs beágyazottsága: tudomány, kultúra és tömegmédiá összefüggései

Joggal merül fel mindezek után a kérdés: hol, melyik alrendszerben készülnek „a” társadalom egységének imaginárius konstrukciói, azaz: ki írja „a” társadalom általánosan érvényes önleírását, ki definiálja az alapvető, minden egyéb rendszer kommunikációit (újra)strukturálni képes szemantikát? Politikai-hatalmi értelemben nyilván a politikai alrendszer szemantikája (és az aszerint definiált egység) jönne szóba, ez a szemantika azonban az itt felvetett szempontok (különösen a társadalmi emlékezet) szerint nem tud eleget mondani, használati értelmei mellett kevés – és esetleges – kulturális értelmet használ, vagyis – immár valóban luhmanni terminussal – nem szervezi meg kellő koherenciával a második rendbéli (ön)megfigyelés szintjét és nem tudja strukturálni, saját kulturális értelmekkel ellátni a többi alrendszer kommunikációit. Három olyan alrendszer van, ahol a második rendbéli megfigyelés mint olyan alapvető és szerves része a rendszer szemantikájának (bizonyos értelemben: kultúrájának): a tudomány, a művészet és a tömegmédiá rendszerei. Ezen rendszerek kommunikációi reflektív módon viszonyulnak a kontingenciához (az értelem-többlet), ezek azok a rendszerek, melyekben a kommunikációk (legyen bár aktuális témájuk maga a rendszer, vagy ’a világ’) mindig egyszerre szólnak magáról a rendszerről és annak környezetéről.

A tudomány rendszere, ahogyan ezt a szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumként elemzett igazság fogalma kapcsán láthattuk, a világra vonatkozó ismereteket állít elő és rendez el, (tudományos) tudást közöl. A módszertanokban (és nem utolsósorban a tudomány-szociológiában- és filozófiában) manifesztálódó második rend nagyon erős tudományos szemantikát tesz lehetővé, a tudomány rendszere mégsem képes általános háttérszemantika előállítására, mert:

„A tudomány minél jobban „új” ismeretekhez köti magát, és a hipotetikussággal minden tudást a jövőre irányoz, annál kevésbé képes előállítani a társadalom hétköznapi igényeket kielégítő önleírását.”²⁴

A művészet rendszerének szintén nagyon erősen (ön)reflektív szemantikája van (ahogyan láthattuk már a szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok tárgyalásakor, és ahogy sokkal bővebben kifejtve látni fogjuk a későbbiekben), ez azonban éppen az értelem-többlet

---

²⁴ Niklas Luhmann: *Die Wissenschaft der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1990, 682.

által lehetővé tett variációkat radikalizálja: mindig a „máshogyan”-ra van beállva, a műalkotások imaginárius (fiktív) világaira, azaz hangsúlyosan és szisztematikusan visszautasít minden közvetlen referenciát a valósághoz meghatározott környezet (a ’világ’) tekintetében.

Az alrendszerek közül a tömegmédiarendszere helyezkedik „kitüntetett megfigyelői pozícióba, melyet korábban a papok és a bölcsek birtokoltak”²⁵. Ez az alrendszer teszi igazán intenzívvé a második rendbéli megfigyelést,

„ – tehát azt, amit a modern kultúra kultivál. Mindenből kultúrát csinál [a tömegmédiarendszere – T.B.], kultúratudatos, elrendezett (inszenierte) világokat teremt. [...] Ez a funkciórendszer tehát vezető szerepet vesz át a modern társadalom önmegfigyelésében és önleírásában. Mindezek során azonban nem értelem-létrehozásról, értékőrzésről vagy morális nevelésről van szó.”²⁶

A tömegmédiarendszer domináns kulturális funkciót tölt be, „háttér-realitást” állít elő, mely a társadalmi folyamatokat olyan szinten írja le, melyhez a társadalmi kommunikációs folyamatok minden szereplője vonatkoztatni tudja magát. A tömegmédiarendszer témákat állít elő, de korántsem konszenzusköteles realitást képez²⁷ (sőt, a konszenzus hiánya gyakran éppen elősegíti a kommunikációs folyamatok autopoiesisét, ahogyan a kommunikáció kapcsán is láthattuk a megértés félreértést is magába foglaló fogalma kapcsán).

Konklúzió

Fentiek – meggyőződésem szerint – élesen láthatóvá tették a rendszerelméleti szemlélet azon alapvető következtetéseit, melyek szerint tudomány és kommunikáció nem szétválasztható fogalmak: a tudomány eszerint valójában bizonyos típusú, sajátos kód alá rendelt kommunikáció. A tudományos tudás előállításának és közlése a társadalmi valóság (a „világra” vonatkozó ismeretek) konstrukciójának folyamatait jelenti, melyek lényegi, szerves összefüggésben állnak a tömegmédiarendszer hasonló teljesítményű kommunikációival.

Az elemzések arra mutatnak rá, hogy a rendszerelméleti keret segítségével a tömegmédiarendszer és a tudomány kommunikációja lényegileg egységes modellbe szervezve tanulmányozható, a két terület kommunikációs stratégiáinak megtervezéséhez, a kommunikációk összehangolásához

---

²⁵ Burkart 2004:31.

²⁶ Uo.

²⁷ Vö. Burkart 2004:32.

éppen ezért a rendszerelmélet olyan fogalmi-elméleti apparátust szolgáltat, amelynek segítségével a két terület könnyen együtt kezelhetővé, egymás számára (is) érthetőbbé válik.